

TEADMUSPÕHISE ÜHISKONNA JA ELUKESTVA ÕPPE DISKURSUSTE REKONTEKSTUALISEERIMINE EESTIS

Katrin Aava

Ülevaade. Uuringu eesmärk on kirjeldada, kuidas Euroopa Liiduga ühinemisel rekontekstualiseeritakse Eesti hariduspoliitikas erinevate strateegiadokumentide vahendusel uued diskursused. Elukestva õppe diskursuse allutamine teadmuspõhise ühiskonna peadiskursusele tähendas uut diskursuse sõnastamise viisi, mille kaudu loomulikustati hariduse roll riigi majandusliku konkurentsivõime tõstjana. Haridusest rääkides võetakse kasutusele majandusest pärit sõnavara. Elukestva õppe kahest eesmärgist, milleks oli aktiivse kodanikkonna kujundamine ja läbilöögivõimelisus tööjõuturul, keskendutakse Eesti kontekstis eelkõige viimasele.

Võtmesõnad: kriitiline diskursuseanalüüs, rekontekstualiseerimine, teadmuspõhise ühiskonna diskursus, elukestva õppe diskursus

1. Sissejuhatus

Käesolevas uurimuses kirjeldatakse, kuidas Euroopa Liiduga ühinemisel rekontekstualiseeritakse Eesti hariduspoliitikas erinevate strateegiadokumentide vahendusel uued diskursused.

Uurimuse objektiks on meediatekstitid ning erinevad tulevikustrateegiad, kuna just nende kaudu luuakse üldist heaolu lubav visioon tuleviku jaoks ehk ideaalne diskursuse kord. Meediatekstitide põhjal selgitatakse välja, millal on kasutusele võetud uue diskursuse võtmesõnad *teadmus* ja *elukestev*. Seejärel analüüsitakse nii Euroopa Liidu kui ka Eesti domineerivaid hariduspoliitika strateegiadokumente. Uuritakse, milliste dominantstrateegiate põhjal sõnastatakse ühiskonnas hariduspoliitilisi eesmäärke ning kuidas ideoloogilised muutused kujundavad haridusdiskursust Eestis kui siirdeühiskonnas. Vaatluse alla võetakse majandusliku ratsionaalsuse kõrval ka instrumentaalse ratsionaalsuse mõiste (Kliebard 1990, Torres 2002). Elukestva õppe idee osas uuritakse, milline funktsioon (personaalne, demokraatlik või majanduslik) tõstetakse esiplaanile Eesti strateegiadokumentides.

Uurimuses on lähtunud kriitilise diskursuseanalüüsi ühe kesksema teoreetiku Norman Fairclough' (2005a) meetodist, kus analüüsitakse sotsiaalsete (sotsio-kultuuriliste) protsesside ning diskursuste vahelist suhet. Fairclough (2005a: 55) väidab, et teksti kirjeldamine sisaldab keele analüüsi, tõlgendamisel käsitletakse teksti ja suhtlussituatsiooni suhet ja seletamisel paigutatakse tekst ja suhtlus ühiskondlikku ja kultuurilisse konteksti.

Fairclough on tegelenud sotsiolingvistilise uurimusega, uurides teksti sõnavara, grammatikat, semantikat. Kui lingvistilist analüüsi tehakse mikrotasandil ning sotsiaalset analüüsi makrotasandil, siis kriitiline diskursuseanalüüs haarab neid mõlemaid. Fairclough' (1992) järgi on diskursusel kolm mõõdet:

- kõneldud, kirjutatud tekst;
- diskursuslik käitumine, mis sisaldab teksti tootmist ja selle tõlgendamist;
- sotsiokultuuriline käitumine, mis hõlmab sotsiaalseid ja poliitilisi suhteid.

Sotsiaalsed ning majanduslikud ümberkorraldused ühiskonnas on seotud sügavate kultuuriliste muutustega. Kultuuriline pööre toob kaasa narratiivide ning diskursuste muutuse, seetõttu toob Fairclough sisse kultuurilis-poliitilis-majandusliku muutuse mõiste (Fairclough 2005b). Kui analüüsida seda, kuidas siirdeühiskonna diskursus muutub domineerivaks strateegiaks, tuleb jälgida järgmisi teemavaldkondi: Millistes uurimiskeskustes, institutsioonides dominantstrateegia sõnastatakse? Kuidas ja kus said nad hegemoonilise staatuse? Millised olid võistlevad diskursused? Kuidas ja kus nad rekontekstualiseeriti? (Fairclough 2005b: 5–6).

2. Sotsiokultuurilised muutused ja kriitiline diskursuseanalüüs

Teise maailmasõja järgses lääne kultuuriruumis leidis kõlapinda mõte, et hariduse kaudu taastoodetakse ühiskonnas demokraatlikke väärtusi (Brown jt 1997: 4). Peeter Kreitzbergi (1993: 161–167) hinnangul on hariduse eesmärkide legitimeerimisel kaasaja lääne ühiskonnas siiani domineerinud funktsionalistlik lähenemine, mis lähtub eeldusest, et haridus peab olema ühiskonna teenistuses. Funktsionaalne lähenemine domineeris ka Nõukogude Liidus, sh Nõukogude Eestis (Kreitzberg on nimetanud seda funktsionaalseks marksismiks, kuna selle üks aluseid oli ülal hoida klassisüsteemi ideoloogiat).

Kaasaja haridussotsioloogia kriitilise suuna esindaja Henry Giroux (1984) rõhutab, et hariduse domineeriv ideoloogia on majanduslik ratsionaalsus. Poliitikas, mis seob hariduse töökohtade ning riigi majandusliku konkurentsivõimega, nähakse üht instrumentaalse tegevuse vormi (Kliebard 1990: 10). Instrumentaalne ratsionaalsus on kriitilise teooria loomingu, mis põhineb tehnilistel reeglitel, mis omakorda tuginevad empiirilistele teadmisele (Torres 2002: 376–377).

Oma hilisemates artiklites (2005b) on Fairclough uurinud siirdeühiskondade diskursust Kesk- ja Ida-Euroopas, eelkõige Rumeenia näitel. Ta on pööranud tähelepanu “siirde”-strateegiatele kui selgelt uuele diskursusele, millel on uusliberaalne iseloom. Rekontekstualiseerimine tähendab diskursuste ja narratiivide sisenemist regionaalsetesse, rahvuslikesse ning globaalsetesse institutsioonidesse.

Fairclough' (2005a) hinnangul kujuneb teadmuspõhise ühiskonna strateegiast peavoolu diskursus, mis vahetab välja vana heaoluühiskonna diskursuse. Teadmusühiskonna strateegia arendatakse välja OECD raportite vahendusel, nt üks esimesi ilmus 1996. aastal. Teadmusühiskonna diskursus sisenes haridusväljale elukestva õppimise diskursuse nime all.

Elukestva õppe ideoloogia on Katherine Nicolli ja Andreas Fejesi (2008: 3) hinnangul läbi teinud kolm etappi: humanistliku, rangelt majandusliku ja pehme majandusliku etapi. 1960-70-ndate optimism rõhutas hariduse rolli progressi tagajana, rahvusvahelise kogukonna fundamentaalset solidaarsust ning jagatud uskumust demokraatiast. Elukestva õppe kaudu usuti neid väärtusi saavutatavat. 1980-90-ndatel omakorda muutus tugevamaks visioon elukestvast õppest kui majandusedu ja efektiivsuse tagajast, mille tõukejõuks oli kvalifitseeritud töäjõud. Uue sajandi esimesel kümnendil on Euroopas õpiühiskonda käsitletud pehmema majandusliku paradigma versioonina, kuna majandushuvide kõrvale on jõulise-malt tulnud kodanikuühiskonna retoorika. Sedasi võib elukestva õppe ideel olla personaalne, demokraatlik või ka majanduslik funktsioon.

Kriitiline diskursuseanalüüs püüab ühendada sotsiaalseid teooriaid ja diskursuseanalüüsi, et kirjeldada, tõlgendada ja selgitada viise, kuidas diskursused konstrueerivad ja kuidas neid konstrueeritakse, kuidas diskursused esindavad ning kuidas neid esindab sotsiaalne maailm (Rogers jt 2005: 366). Diskursuse taastootmisel võetakse igas riigis kaasa eelnev kogemus ja sotsiaalsed uskumused. Kriitilise diskursuseanalüüsi põhieesmärk on selgitada, milliseid tähendusi keele abil konstrueeritakse ja kinnistatakse ning kuidas see mõjutab ühiskonda (Kasik 2008: 10). Kriitilise diskursuseanalüüsi üks lähtealuseid on seisukoht, et diskursiivsete sündmuste, situatsioonide, institutsioonide ja sotsiaalsete struktuuride vahel on kahesuunaline dialektiline suhe: diskursiivset sündmust kujundavad situatsioonid, institutsioonid ja sotsiaalsed struktuurid, teisalt kujundab diskursus situatioone, teadmiste objekte ja sotsiaalseid identiteete, suhteid inimeste ning inimgruppide vahel (Fairclough, Wodak 1997: 259).

Uuringus on kesksel kohal argumentatsiooni ja sõnavara analüüs. Töös on kasutatud Fairclough' (1992, 1999, 2001, 2005a) analüüsi struktuuri. Fairclough soovib uurida kõigepealt, missugust kogemuslikku väärtust sõnad sisaldavad:

- Millistele klassifikatsiooni skeemidele tuginetakse?
- Kas esineb võtmesõnu (mis omavad kultuurilist tähtsust; mille tähendused erinevad/muutuvad; mis omavad tähenduslikku potentsiaali)?
- Kas esineb uudissõnu?

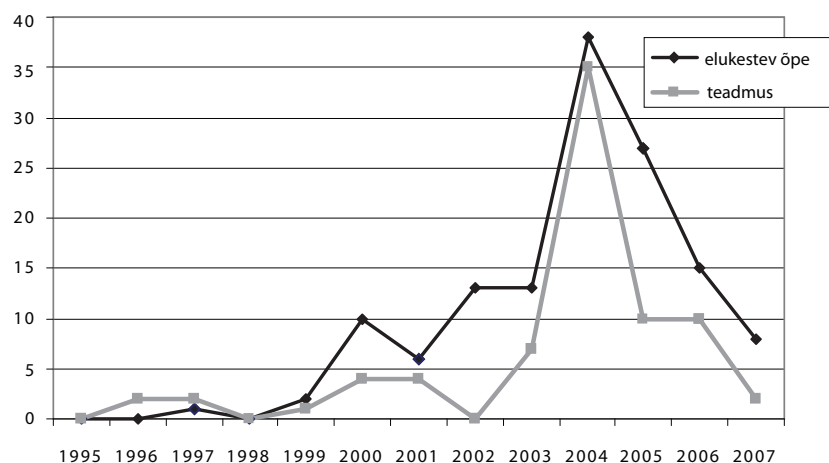
Tekstianalüüs on kasutatud Fairclough' (2005a: 61) interdiskursiivset analüüsi. Sotsiaalsete väljade segamist analüüsides on võimalik ühendada sotsiaalset analüüsi tekstianalüüsiga. Tegemist pole mitte ainult ühe diskursuse muutmise teise vastu, vaid muutusega diskursustevahelistes suhetes, uues diskursuste artikuleerimise viisis, mis sisaldab üht peadiskursust (nt Lissaboni strateegias teadmispõhise majanduse diskursuse sidumine paremate töökohtade ning sotsiaalse sidususe diskursusega). Sidumine võimaldab alldiskursusi peadiskursusele allutada.

3. Uudiskeelendid *elukestev õpe* ja *teadmus* meediatekstides

Uudiskeelendite *teadmuspõhine ühiskond*, *teadmusühiskond* ning *elukestev õpe* esinemist kontrolliti kahe korpuse põhjal: eesti kirjakeele korpuses, mis sisaldab 1890.–1990. a tekste, ning Eesti Päevalehe korpuses 1995–2007.¹ Otsingusõnana kasutati järjendeid *teadmus(-)* ja *elukest-*. (Kõrvale jäeti järjend *teadmis-*, sest see poleks võimaldanud mitmetähendusliku sõna *teadmised* tõttu uue diskursuse märksõna eristada.)

Kirjakeele korpuses esinevad nii sõna(osa) *teadmus* kui ka fraas *elukestev õpe* 1995.–2007. a teadusartiklites, vastavalt 28 ja 27 korda. (*Teadmuse* inglise vastena märgitakse kahel korral sõna *knowledge*.) Kumbki keelend ei tule varem kordagi esile (ka 1980-ndatel ei esine neid veel ei meedia- ega teadustekstides).

Eesti Päevalehe korpuses tulevad *teadmus* (sh *teadmuspõhine ühiskond*, *teadmusühiskond*) ja *elukestev õpe* kasutusele 1995.–1996. aastal. Sagedamini esinevad nad alates 2000. aastast, mil Lissaboni deklaratsioonis (TÜS 2000) sõnastati teadmuspõhise ühiskonna ja elukestva õppe diskursus. Intensiivsemalt võetakse nad meediatekstides kasutusele 2004. aastal, mil Eesti ühines Euroopa Liiduga (joonis 1). Seejärel kasutussagedus langeb.

Joonis 1. Uudiskeelendite *elukestev õpe* ja *teadmus* esinemine Eesti Päevalehes 1995–2007

4. Euroopa Liidu hariduspoliitika strateegiadokumendid

Euroopa Liidu domineerivad hariduspoliitika strateegiadokumendid on: Lissaboni leppes sõnastatud teadmusühiskonna strateegia (TÜS 2000) ning “Elukestva õppimise memorandum” (EÕM 2000).

2000. aasta märtsis algatas Euroopa Liit Lissabonis protsessi, mille eesmärgid sõnastati näites (1) ja (2). Lissaboni leppes sõnastatud teadmusühiskonna strateegia

¹ Eesti kirjakeele korpus 1890–1990, vt <http://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus/> (15.01.2011). Tekstid on rühmitatud kümnendite kaupa.

(TÜS 2000) on kantud uusliberaalse ideoloogia põhimõtetest, kus ühiskonna eesmärgiks näite (1) järgi kujuneb eelkõige majandusliku konkurentsivõime tõstmine. Strateegia sisaldab näite (2) järgi ka sotsiaaldemokraatliku ideoloogia elemente (sotsiaalse tõrjutusega võitlemine).

- (1) Muuta liit aastaks 2010 maailma kõige dünaamilisemaks ja konkurentsivõimelisemaks teadmistel põhinevaks majanduspiirkonnaks, suurendades samal ajal sotsiaalset sidusust ja tagades arengu keskkonda kahjustamata. (TÜS 2000)
- (2) Selle eesmärgi saavutamise eeldab üldist strateegiat, millel on järgmised eesmärgid: ettevalmistuste tegemine üleminekuks teaduspõhisele majandusele ja ühiskonnale parema infoühiskonna ning teadus- ja arendustegevuse poliitika kaudu, .. Euroopa sotsiaalse mudeli moderniseerimine, inimestesse investeerimine ja sotsiaalse tõrjutusega võitlemine; heade majanduslike väljavaadete ja soodsate kasvuperspektiivide säilitamine sobiva makromajanduspoliitika abil. (TÜS 2000)

Interdiskursiivne analüüs võimaldab analüüsida erinevate diskursuste ühendamist tekstis. Näide (1) ja (2) demonstreerivad, kuidas uusliberaalse diskursusega põimitakse sotsiaaldemokraatliku diskursuse võtmesõnad. Nimelt on sotsiaaldemokraatlikud väärtused ja "heaolu konsensus" olnud Euroopa kultuuriruumis väga olulise tähendusega pärast II maailmasõja lõppu kuni 1970-ndateni (Giddens 1999). Uusliberaalne ideoloogia peab aga nende väärtuste järgimist liiga kulukaks. Tegemist on muutusega diskursustevahelistes suhetes, uues diskursuste sõnastamise viisis, mis sisaldab üht peadiskursust. Selleks on idee *konkurentsivõimelisest teadmistel põhinevast majanduspiirkonnast*, millega loomulikustatakse ühiskonnas majandushuvide prioriteet. Lissaboni strateegia käsitleb haridustemaatikat majandustemaatika kontekstis näites (3).

- (3) Lissaboni kohtumise lõppdokumendi tegevusvaldkondi (prioriteete) käsitlevad alaosad on järgmised: infoühiskond kõigile; Euroopa ühtse uuringu- ja innovatsioonisüsteemi loomine; innovatsioonisõbralik majanduskeskkond; avatud siseturg; kapitali barjäärideta ja läbipaistev liikumine; koordineeritud makromajanduslik poliitika; haridussüsteem teadmusühiskonna teenistusse; aktiivse tööhõivepoliitika kaudu eurooplastele rohkem ja paremaid töökohti; sotsiaalkindlustuse moderniseerimine; sotsiaalse kaasatuse suurendamine. (TÜS 2000)

Interdiskursiivsest aspektist analüüsides on näites (3) haridustemaatika allutatud teadmusühiskonna diskursusele. Sama toimub ka sotsiaalvaldkonnaga. Keelekasutuses põlistatakse näidete (2), (3) põhjal uue diskursuse sõnavara: *innovatsioonisõbralik majanduskeskkond, kapitali barjäärideta liikumine, aktiivne tööhõivepoliitika, sotsiaalne kaasatus, inimestesse investeerimine* jne.

Teadmuspõhise ühiskonna dominantstrateegia sõnastab ka hariduse eesmärgid. Lissabonis toimunud Euroopa Ülemkogu koosistumise järeldused kinnitavad, et liikumisega elukestva- ehk pidevõppe suunas peab kaasnema edukas üleminek teadmistel baseeruvale majandusele ja ühiskonnale (EÕM 2000: 3). Seega sõnastatakse ühiskondlike eesmärkidena eelkõige majanduslikud huvid. Küsimusele, kas hariduse eesmärk on valmistada ette kodanikku või töötajat, saab näite (4) põhjal

vastata järgmiselt: need on sõnastatud kahe võrdse eesmärgina, kusjuures aktiivse kodanikkonna kujundamise idee on tõstetud esikohale.

- (4) Need kaks kaasaegse sotsiaalseid ja majanduslikke muutusi iseloomustavat tunnust on omavahel tihedalt seotud. Neis peitub kaks võrdset tähtsust omavat elukestva õppimise eesmärki: aktiivse kodanikkonna kujundamine ja läbilöögivõimelisuse suurendamine töajuturul. (EÕM 2000: 6)

Lissaboni strateegias allutatakse haridustemaatika teadmusühiskonna diskursuse teenistusse, haridustemaatika tüvidiskursuseks kujuneb elukestva õppe diskursus. Uusliberaalse teadmusühiskonna diskursusele allutatakse sotsiaaldemokraatliku diskursuse võtmesõnad. Elukestva õppe eesmärgina on sõnastatud eelkõige aktiivse kodanikkonna kujundamine, sellele järgneb läbilöögivõimelisuse suurendamine töajuturul.

5. Eesti hariduspoliitika strateegiadokumendid

Eesti domineerivad hariduspoliitika strateegiadokumendid on: “Teadmistepõhine Eesti. Eesti teadus- ja arendustegevuse strateegia 2002–2006” (2001) (TPE 02-06) ja “Säästev Eesti 21” (2005) (SE 21). Analüüsitakse, kuidas sõnastatakse Eesti uus retooriline visioon ning kuidas põhjendatakse alternatiivsete arengustsenaariumite kõrvalejätmist, kuidas Euroopa Liidus domineerivad diskursused sisenevad kohalikesse institutsioonidesse ning milliste keeleliste valikutega uued diskursiivsed praktikad legitimeeritakse.

5.1. “Teadmistepõhine Eesti”

Riigikogus 6.09.2001 heaks kiidetud strateegias “Teadmistepõhine Eesti. Eesti teadus- ja arendustegevuse strateegia 2002–2006” (TPE 02-06) on sõnastatud nägemus Eesti ühiskonna uuest ideaalkorrast ehk retoorilisest visioonist. Näites (5) on sõnastatud haridus- ja teadustegevuse uus diskursus.

- (5) Eesti teadus- ja arendustegevuse strateegia näeb tuleviku Eestit teadmiste- põhise ühiskonnana, kus uute teadmiste otsingutele suunatud uuringud, teadmiste ja oskuste rakendamine ning inimkapitali areng on majanduse ja tööjõu konkurentsivõime ning elukvaliteedi kasvu allikaks. Teadmiste- põhises ühiskonnas on teadusuuringud ja arendustegevus väärtustatud kui kogu ühiskonna funktsioneerimise ja arengu üks eeltingimusi. (TPE 02-06)

Strateegias on selgelt sõnastatud vajadus reageerida muutustele ning selleks “uueks korraks” pakutakse jätkusuutlikku arengut, mis tagatakse majanduskasvuga, selleks omakorda vajatakse teadmiste- põhise, teadusarengut ja innovatsiooni (TA&I). Eraldi on välja toodud prioriteetsed tegevusvaldkonnad (näide 6).

- (6) Kuna ükski väikeriik ei suuda olla edukas kõigis TA&I valdkondades ja lahendada kõiki TA&I arengu probleeme korraga, määratleb käesolev strateegia võtmevaldkonnad ning näeb ette sinna suunatud ressursside

osatähtsuse suurendamise. Püstitatud eesmärkide ja tulevikuvisioni realiseerimisel on Eesti TA&I võtmevaldkondadeks:

- kasutajasõbralikud infotehnoloogiad ja infoühiskonna areng;
- biomeditsiin;
- materjalitehnoloogiad. (TPE 02-06)

Näidete (6) ja (7) põhjal võib järeldada, et uus diskursus seab ühed teadusvaldkonnad eelisseisundisse ning uus diskursuse kord hakkab mõjutama haridusalaseid otsuseid. Hariduses tõuseb üheks keskseks märksõnaks täiendkoolituse mõiste (7).

- (7) Inimkapitali arendamise olulise vahendina kujundatakse välja täienduskoolituse süsteem. Kuna arendustööde ja innovatsiooni realiseerimisel on määrav inseneride ja teiste tehnikaharidusega spetsialistide roll, on selle valdkonna spetsialistidele kohustusliku täienduskoolituse süsteemi käivitamine esmaseks täienduskoolituse alaseks prioriteediks. (TPE 02-06)

Näites (7) tõstetakse esile inseneride ja tehnikaharidusega spetsialistide roll. Majandusest pärit metafooriga võrdsustatakse näidetes (5) ja (9) inimene ühe kapitali liigiga, nii allutatakse inimtegevus ühiskonnas majandusdiskursusele. Strateegias sõnastatakse haridussüsteemi ülesandena näites (5) inimkapitali arengu tagamine, mis tõstaks näite (8) põhjal ettevõtluse konkurentsivõimet.

- (8) Lähtuvalt Eesti riigi üldeesmärgist on TA&I strateegilisteks eesmärkideks:
- teadmiste baasi uuenedmine;
  - ettevõtete konkurentsivõime kasv. (TPE 02-06)
- (9) Kõigi soovitud eesmärkide saavutamise põhieelduseks on kõrge kvalifikatsiooniga ja motiveeritud spetsialistide olemasolu ning inimkapitali areng, mida tagab haridussüsteem. (TPE 02-06)

Strateegia kaudu rekontekstualiseeritakse teadmuspõhise ühiskonna diskursus. Kogu strateegiadokumendi kontekstis on teadustegevuse eesmärk toetada majandustegevust ning tõsta ettevõtete konkurentsivõimet. Strateegia kohaselt tuleb ühiskonnas keskenduda eelkõige inseneriharidusega inimeste täiendkoolitusele, kuna nende kaudu tagatakse *inimkapitali areng* ning majandusareng ühiskonnas. Teadus- ja haridustegevus allutatakse majanduse arengu ja konkurentsivõime tõstmise eesmärkide teenistusse.

5.2. "Säästev Eesti 21"

Strateegias "Säästev Eesti 21" (2005) (SE 21) sõnastatakse näite (10) põhjal Eestis järgmisi arenguvalikuid ning luuakse struktuur ühiskondlike arengute kirjeldamiseks.

- (10) Esimene võimalus on praeguse, vähesekkuva skeemi jätkamine. Alternatiivideks jätkustsenaariumile on nihe kas konservatiivsema ja rahvuskesksema mudeli suunas või siis nihe nn sotsiaalsel partnerlusel põhineva ühiskonnakorralduse suunas. (SE 21: 35)

Struktuuri aluseks on töögrupi liikmed lähtunud näite (10) põhjal kolmest traditsioonilisest poliitilisest ideoloogiast, milleks on liberaalne, konservatiivne ning sotsiaaldemokraatlik. Näites (11) on sõnastatud ühiskonna ees olev lähteülesanne ehk retooriline visioon, milleks on eelkõige EL-i elukvaliteedi saavutamine.

- (11) Eesti lähikümne arenguülesanne on raske ja omamoodi paradoksaalne – järele jõuda ELi elukvaliteedile, säilitades seejuures Eesti kultuuriruumi, oluliselt suurendades ühiskonna sidusust ning tagades ökoloogilise tasakaalu. See on võimalik, aga mitte senise arengumudeli jätkamise kaudu, vaid paradigmatavahetuse teel. (SE 21: 32)

Töögrupp näeb lähteülesandena otsida tasakaalu nii liberaalsete, konservatiivsete kui sotsiaaldemokraatlike ideede vahel. Nii on näites (12) kirjeldatud erinevaid alternatiivseid ideoloogilisi lahendusi ja seega ka võistlevaid diskursuseid, kusjuures senist arengusuunda ei pea töögrupi liikmed enam jätkusuutlikuks.

- (12) Konservatiivse stsenaariumi keskseks subjektiks on tugev ja hierarhiline rahvusriik, partnerlusstsenaariumi puhul liigutakse vastupidiselt – otsustusmehhanismi jagamise ja hajutamise suunas. (SE 21: 40)

Diskursiivselt on vastandumine näites (12) tähendusrikas: tugevale ja hierarhilisele rahvusriigile vastandatakse partnerlusstsenaarium ehk tugeva kodanikuühiskonna ideoloogia. Lause on näites (12) konstrueeritud viisil, et valida tuleb see või teine lahendus. Oluline on ka asjaolu, milliseid ohte partnerlusstsenaariumis nähakse. Selleks on näites (13) aeg ning dialoogioskuse puudumine.

- (13) Stsenaarium käivitub aeglaselt, kuna eeldab ühiskonnas kindlate kvaliteetide (väljakujunenud kodanikuühiskond, erisuste talumine, läbirääkimisoskused, madal autoritaarsus) kriitilist massi, aga ka heaolu sellist taset, mis lubab inimestel kulutada rohkem aega sotsiaalsele dialoogile. Keske oht on seotud ajakaotusega – otsuste tegemise protsess muutub pikaajaliseks, läbirääkimised venivad, paljude otsuste vastuvõtmine võib jääda hiljaks. (SE 21: 41)

Näites (13) väljendatakse uusliberaalseid sotsiaalseid uskumusi sotsiaaldemokraatliku diskursuse ebasobivuse kohta. Interdiskursiivselt seotakse heaolutase ning sotsiaalne dialoog, millest peab järelduma, et vaeses ühiskonnas pole võimalusi pidada sotsiaalset dialoogi. Näites (14) nähakse ohuna vähest ratsionaalsust ühiskonnas, vaesust ning multikultuurilisust.

- (14) Kokkulepete mittesaavutamine suurendab ühiskonna konfliktisust, ka lepped ise ei pruugi olla alati ratsionaalsed. Tänu sotsiaalteemaatika väga olulisele kohale pole stsenaarium parim ka kiire majanduskasvu vaatepunktist. Kuna partneriteks on kõik osapooled, arvestatakse ka eri rahvusrühmade huvisid. Tulemusena süveneb Eesti ühiskonna multikultuurilisus kõigi siit tulenevate positiivsete ja negatiivsete tagajärgedega. (SE 21: 41)

Esitatud lõigus (14) on selgelt välja toodud põhjendused instrumentaalse ratsionaalsuse kasust. Kõrvale jäetakse sotsiaaldialoog rahvusrühmadega, kuna sellega

kaasnevad negatiivsed tagajärjed. Suurimaks väärtuseks on tõstetud majanduskasv. Näites (15) on sõnastatud ka peamine Eesti ühiskonna jaoks olulisim otsustamise kriteerium, milleks on elukvaliteedi tõus ühiskonnas.

- (15) Lähtudes arusaamast, mille kohaselt Eesti üks keskseid ülesandeid on järelejõudmine EL elukvaliteedile (heaolu, sidususe, loodustasakaalu osas), on Eestile vaja rohkemat kui lihtsalt partnerlusühiskonda. (SE 21: 41–42)

Seega ei leia sotsiaaldemokraatlikud ideed töö autorite poolehoidu, kuna nad pidurdavad ning aeglustavad protsesse, et jõuda järele EL-i elukvaliteedile. Sünteesstenaariumina pakutakse näites (16) välja Eesti kui teadmusühiskonna stsenaariumit, mis püüaks sünteesida kolme eelnevalt esindatud stsenaariumit, arvestades seejuures ka rahvusvahelises kontekstis tänaseks väljakujunenud suundumusi.

- (16) Sünteesstenaariumi ideeks on lähendada Eestit maailmas kujunemisjärgus olevale teadmusühiskonna (*knowledge based society*) põhimõtetele. (SE 21: 45)

Seega võib rääkida uusliberaalse ideoloogia kas siis asendamisest või uuendamisest teadmispõhise ühiskonna diskursuse sissetoomisega. Et seda hinnata, on alljärgnevalt vaadeldud, kuidas nähakse hariduse eesmärke ja kas need sisaldavad ka uusliberaalsusele omaseid põhimõtteid. Nii pööratakse näites (17) tähelepanu ka hariduse rollile.

- (17) Hariduse kujunemine ka praktikas elukestvaks õppeks, mis on suunatud isiku loovuse ja õppimisvõime maksimaalsele arendamisele ning probleemide nägemise, analüüsi ja lahendamise oskuste kujundamisele varasest lapseast kuni kõrge vanuseni. Õppekavades pööratakse erilist tähelepanu strateegilise mõtlemise ja tegutsemise, kriitilise reflektiivsuse ning koostöövõime arendamisele. Kujundatakse riskide hindamise ning riskiolukorras käitumise oskusi. Luuakse hariduse ja tööturu tagasisidetuse mehhanismid. (SE 21: 45)

Elukestva õppe diskursus toob haridusvaldkonda sellised keelelised väljendeid, nagu näites (17) sõnastatud loovuse ja õppimisvõime maksimaalne arendamine, probleemide nägemine, strateegiline mõtlemine, kriitiline refleksiivsus, koostöövõime, riskide hindamine, tagasisidetuse mehhanismid. Näites (17) on rõhutatud hariduse ja tööturu seotust ehk legitimeeritakse hariduse funktsionaalsed eesmärgid. Töö autorid lähtuvad näites (18) instrumentaalse ratsionaalsuse põhimõttest, pidades seda rahvuslikuks prioriteediks.

- (18) Toimub ratsionaalse, informeeritud valikutel ja õppimisvõimel põhinev inimese- ja ühiskonnakäsitluse kultiveerimine, teadmiste ja analüüsi väärtustamine. Teadmiste ja harituse juurdekasv ja selle efektiivne rakendamine arenguessurssidena leiab tunnustust rahvusliku prioriteedina. (SE 21: 45)

Ratsionaalsus ning efektiivsus kujunevad diskursuse olulisteks võtmesõnadeks. Näite (19) põhjal võib öelda, et hariduspoliitika ülesandena nähakse reageerimist

majanduse arenguvajadustele ning seda kirjeldatakse, kasutades ümberhäälestamise metafoori.

- (19) Murrang teadmuspõhisele majandusele üleminekuks eeldab lähiaastatel majanduspoliitika ja hariduspoliitika sünkroonset ümberhäälestamist ja sidustamist, et tagada tööjõu kvaliteedi vastavus majanduse arenguvajadustele. (SE 21: 65)

Ühiskonnast, selle arengust ning haridusest rääkides on näites (20) võetud kasutusele majandusterminoloogia: teave konverteeritakse teadmuspõhiseks majanduseks, haridus võrdsustatakse õpimajandusega.

- (20) Kogu TA&I (teadusarenduse ja innovatsiooni) klatri eesmärk on konverteerida olemasolev teave info-kommunikatsioonitehnoloogiate vahendusel teadmispõhiseks majanduseks, mille sisendiks on õppimine, haridus (õpimajandus) ja väljundiks ressursse säästev majandus (ökomajandus). (SE 21: 70)

Seega legitimeeriti elukestva õppe diskursusega ühiskonnas otsustusmehhanismina instrumentaalse ratsionaalsuse põhimõtted. Hariduse eesmärgina sõnastati strateegiadokumendis riigi majandusarengu tagamine ning riigi konkurentsivõimelisuse tõstmine Euroopa Liidus ning paindlik reageerimine tööturu vajadustele.

6. Kokkuvõte ja järeldused

2000. aastal Lissaboni deklaratsioonis (TÜS 2000) sõnastatud teadmuspõhise ühiskonna ja elukestva õppe märksõnad sisenevad Eesti meediasse 1990-ndate teisel poolel. Mõlemad väljendid võetakse meediatekstides intensiivsemalt kasutusele 2004. aastal, mil Eesti ühines Euroopa Liiduga.

Teadmusühiskonna ning elukestva õppe diskursused rekontekstualiseeriti Eestis erinevate arengustrateegiatega vahendusel. Fairclough' (2005a) interdiskursiivset analüüsi kasutades võib öelda, et haridusdiskursus allutati teadmispõhise majanduse peadiskursusele.

Uus haridusdiskursus loomulikustatakse majandusalase tootmissõnavara vahendusel, kus inimesed on üks osa majandust edendavatest ressurssidest. Nii väljendatakse seda inimestest rääkides, kui öeldakse, et tööjõu pakkumine tuleb seada nii mahult kui kvaliteedilt vastavusse konkurentsivõimelise majanduse nõudmistega. Riigis elav ja töötav inimene on sõnastatud kapitali ühe liigina, räägitakse inimkapitali mahust ja kvaliteedist. Kasutusele võetakse ka rahandusest pärit metafoorid, nimelt räägitakse teabe konverteerimisest teadmispõhiseks majanduseks. Haridusest räägitakse õpimajanduse termini kaudu. Ka *ratsionaalsus* ning *efektiivsus* kujunevad diskursuse olulisteks võtmesõnadeks, samuti *jätkusuutlikkus*, *konkurentsivõime* ning *rahvusvahelistumine*.

Elukestva õppe diskursus sisaldab olulisi keelelisi väljendeid, nagu *loovuse ja õppimisvõime maksimaalne arendamine*, *probleemide nägemine*, *strateegiline mõtlemine*, *kriitiline refleksiivsus*, *koostöövõime*, *riskide hindamine*. Rõhutatud on hariduse ja tööturu seotust ehk legitimeeritakse hariduse funktsionaalsed eesmärgid ning põlistatakse instrumentaalse ratsionaalsuse ideoloogia.

Elukestva õppe diskursuses sõnastati uusliberaalse ideoloogia põhimõtetest lähtuva läbilöögivõimelisuse suurendamise kõrval tööjõuturul ka sotsiaaldemokraatliku ideoloogia sõnumit kandev aktiivse kodanikkonna kujundamise eesmärk. Teadmuspõhise ühiskonna ja elukestva õppe diskursused rekontekstualiseeriti Eestis strateegiate “Teadmistepõhine Eesti. Eesti teadus- ja arendustegevuse strateegia 2002–2006” (2001) ja “Säästev Eesti 21” (2005) vahendusel. Arengustrateegiaga “Säästev Eesti 21” jäeti sotsiaaldemokraatlik diskursus kõrvale, põhjuseks peeti aja, dialoogioskuse puudumist ühiskonnas, samuti polnud stsenaarium parim kiire majanduskasvu vaatepunktist.

Teadmusühiskonna rekontekstualiseerimist siirdeühiskondades on uurinud Fairclough (2005b) Rumeenia ning elukestva õppe diskursuse rekontekstualiseerimist Tihomir Žiljak (2008) Horvaatia näitel. Mõlemad autorid on rõhutanud seisukohta, et uute diskursiivsete praktikate legitimeerimist põhjendati eelkõige konkurentsivõime tõstmisega. Nii kujundati siirdeühiskondades hariduspoliitikat Euroopa Liidu raamistikus, mis tähendas paljuski otsuste kiiret läbisurumist ning seda hoolimata valitsusparteide poliitilistest eelistustest. Eestis põhjustas seda Markku Vanntaja ja Risto Rinne (2008) hinnangul asjaolu, et enne Euroopa Liiduga ühinemist polnud välja kujunenud selget hariduspoliitilist platvormi, mistõttu võeti Euroopa Liidus domineerivad seisukohad omaks ilma nende üle ühiskonnas diskuteerimata.

Nicolli ja Fejesi (2008: 3) hinnangul on viimasel kümnendil õpiühiskonda käsitletud pehmema majandusliku paradigma versioonina, kuna majandushuvide kõrvale on tulnud kodanikuühiskonna retoorika. Kui Euroopa liikus elukestva õppe strateegia rangelt majandushuvide teenimise etapist jõulise sammu kodanikuühiskonna suunas, mille eesmärgiks suurem kodanike ühiskondlik sidusus ning kaasamine, siis Eesti strateegiadokumentides keskenduti siiski Euroopa Liidu mõistes vanale visioonile, milleks oli visioon elukestvast õppest kui majandusedu tagajast. Seda väidet toetab ka käesolev tekstianalüüs.

See sotsiaalne uskumus Eesti ühiskonna eesmärgist võib olla ka põhjenduseks, miks kõikides hilisemates tekstides elukestva õppimise memorandumi kahest eesmärgist – aktiivse kodanikkonna kujundamine ja läbilöögivõimelisuse suurendamine tööjõuturul (EÕM 2000: 6) – keskendutakse Eesti kontekstis eelkõige teisele eesmärgile. Uusliberaalsed seisukohad sobisid hästi postkommunistlikus siirdeühiskonnas, kuna valikuvabaduse ning võistlusele orienteerituse põhimõtted leidsid kiiremat poolehoidu kui sotsiaalse sidususe ning võrdsuse põhimõtete järgimine hariduspoliitikas.

Hariduspoliitika on tänapäeval rahvusriikide ning globaliseerumise pingeväljas: ühelt poolt mõjutab kohalik rahvusriigi visioon ja teiselt poolt ülemaailmne hegemonistlik modernsuse visioon. Seda on uurinud John Meyer oma kolleegidega (1997) ning tulnud järeldusele, et enamiku rahvaste haridus on mõjutatud ülemaailmsetest protsessidest. Ka käesolev töö toetab järeldusi, et kohalikud huvid filtreeritakse läbi üleilmsete kultuuriliste jõudude, maailmakultuur laieneb eelkõige ratsionaalsete, teaduslike ning professionaalsete autoriteetide survele ehk ratsionaalne maailmakultuur mõjutab rahvusriike.

Uuring näitas, et Euroopa Liiduga ühinemisel võeti omaks uued diskursiivsed praktikad, mis kujundasid hariduse eesmäärke. Nimelt on teadmuspõhise ühiskonna stsenaariumi järgi hariduse eesmärk ette valmistada kõrgeltkvalifitseeritud

tööjõudu konkurentsivõimeliseks majandustegevuseks, toetudes teadus- ja arendustegevusele.

Viidatud kirjandus

- Brown, Philipp; Halsey, Albert Henry; Lauder, Hugh; Wells, Stuart 1997. The transformation of education and society: an introduction. – Albert Henry Halsey, Hugh Lauder, Philipp Brown, Amy Stuart Wells (Eds.). *Education: Culture, Economy, and Society*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1–41.
- EÕM 2000 = Elukestva õppimise memorandum. Komisjoni töös olev raport. Euroopa Komisjon, 2000.
- Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman 1999. Global capitalism and critical awareness of language. – *Language Awareness*, 8, 2, 71–83. [doi:10.1080/09658419908667119](https://doi.org/10.1080/09658419908667119)
- Fairclough, Norman 2001. *Language and Power*. *Language In Social Life Series*. 2nd edition. Harlow: Longman.
- Fairclough, Norman 2005a. Critical discourse analysis in transdisciplinary research. – Ruth Wodak, Paul Chilton (Eds.). *A New Agenda in (Critical) Discourse Analyses*. *Discourse Approaches to Politics, Society and Culture*, 13. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 53–70.
- Fairclough, Norman 2005b. Critical discourse analysis in trans-disciplinary research on social change: transition, re-scaling, poverty and social inclusion. – *Lodz Paper in Pragmatics*, 1, 37–58.
- Fairclough, Norman; Wodak, Ruth 1997. Critical discourse analysis. – T. van Dijk (Ed.). *Discourse as Social Interaction*. *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, Vol. 2. London: Sage, 258–284.
- Giddens, Anthony 1999. Kolmas tee. Sotsiaaldemokraatia uuestisünd. Tallinn: Mõõdukad.
- Giroux, Henry A. 1984. Public philosophy and the crisis in education. – *Harvard Educational Review*, 54, 2, 186–194.
- Kasik, Reet 2008. Meediateksti analüüs: eesmärgid ja meetodika. – Reet Kasik (Toim.). *Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 10–41.
- Kliebard, Herbert M. 1990. Vocational education as symbolic action: connecting schooling with the workplace. – *American Educational Research Journal*, 27, 1, 9–26. [doi:10.3102/00028312027001009](https://doi.org/10.3102/00028312027001009)
- Kreitzberg, Peeter 1993. *The Legitimation of Educational Aims: Paradigms and Metaphors*. Lund: Department on Education Lund University.
- Meyer, John; Boli, John; Thomas, George M.; Ramirez, Fransisco O. 1997. World society and the nation-state. – *American Journal of Sociology*, 103, 1, 144–181. [http://www.abdn.ac.uk/sociology/notes07/Level5/SO5512/Week%204%20\(3\).pdf](http://www.abdn.ac.uk/sociology/notes07/Level5/SO5512/Week%204%20(3).pdf) (04.12.2009). [doi:10.1086/231174](https://doi.org/10.1086/231174)
- Nicoll, Katherine; Fejes, Andreas 2008. Mobilizing Foucault in studies of lifelong learning. – Andreas Fejes, Katherine Nicoll (Eds.). *Foucault and Lifelong Learning: Governing the Subject*. London, New York: Routledge, 1–18.
- Rogers, Rebecca; Malancharuvil-Berkes, Elisabeth; Mosley, Melissa; Hui, Diane; Glynis O'Garro, Joseph 2005. Critical discourse analysis in education: a review of literature. – *Review of Educational Research* Fall, 75, 3, 365–416. [doi:10.3102/00346543075003365](https://doi.org/10.3102/00346543075003365)
- SE 21 = Eesti säästva arengu strateegia Säästev Eesti 21. Tallinn: Eesti Keskkonnaministeerium, 2005. <http://www.envir.ee/2847> (2.07.2006).
- Žiljak, Tihomir 2008. Lost in Translation: Discursive Obstacles in Educational Policy Transfers. – *Politička misao*, XLV, 5, 91–113.

- Torres, Carlos Alberto 2002. Globalization, education, and citizenship: solidarity versus markets? – American Educational Research Journal, 39, 2, 363–378.
[doi:10.3102/00028312039002363](https://doi.org/10.3102/00028312039002363)
- TPE 02-06 = Teadmistepõhine Eesti. Eesti teadus- ja arendustegevuse strateegia 2002–2006. Vastu võetud 2001. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=73322> (12.02.2011).
- TÜS 2000 = Lisbon European Council 23 And 24 March 2000: Presidency Conclusions. http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm (2.07.2009).
- Vanttaja, Markku; Rinne, Risto 2008. Soome ja Eesti hariduse võrdlus ning Euroopa Liidu hariduspoliitika mõjud. – Larissa Jõgi, Tiina Jääger, Riina Leppanen, Risto Rinne (Toim.). Eesti ja Soome haridus ning muutused EL-i hariduspoliitikas 1990–2000. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 331–345.

Katrin Aava (Tallinna Ülikool) uurimisvaldkonnad on meediatekstide analüüs, diskursuseanalüüs, haridustekstide analüüs.
aava@tlu.ee

ON THE RECONTEXTUALIZATION OF DISCOURSES CONCERNING A KNOWLEDGE-BASED SOCIETY AND LIFE-LONG LEARNING IN ESTONIA

Katrin Aava

Tallinn University

This article analyses the construction of discourse concerning educational objectives and the factors influencing it. It outlines ideological principles used in the formation of educational policy in society, and seeks answers to the question how joining the European Union has influenced education and beliefs about educational objectives in Estonia.

The empirical section of the article is based on Norman Fairclough's model for studying social changes in transitional societies. It is a socio-linguistic study focused on changes in social processes, examining the relation between the discourses verbalizing them. The thesis examines how new discourses become dominant strategies and how they are recontextualized.

Development strategy documents and development scenarios are analyzed as discourses through which the vision of a perfect society is framed.

Research focused on the recontextualization of the discourse of knowledge-based society and lifelong learning. These new discourses were recontextualized in Estonia in the science and development strategy document "Knowledge-based Estonia 2002–2006", in the government's strategy documents "Success Estonia 2014" and "Sustainable Estonia 21". With the development strategy "Sustainable Estonia 21", the social partnership scenario was rejected as being too expensive. Therefore, of the two goals of the lifelong learning memorandum (forming active citizenship and increasing the capability of breakthrough in the labor market), the second one is in primary focus.

The new discourse is legitimized through language usage. A person living or working in the state is phrased as a kind of capital. Metaphors from finance are evoked, such as converting knowledge into knowledge-based economy. Education as a field of activity is addressed as the learning economy.

Based on this research, one can make the claim that the discourse of civil society is being subordinated to the objectives of the market economy. Achieving fast economic growth was adopted as the main objective of society; those themes such as civil society and social dialogue that are more vigorously present in the European Union were discarded as being too costly.

Neoliberal ideology proved to have a strong impact in the transitional society of Estonia, as justified by arguments that it is the most effective response to changing social, political and economic conditions. Our text analyses indicated that education and research are seen as an opportunities to increase the competitiveness of the state in the global market. According to the scenario of knowledge-based society, the objective of education is to prepare a highly qualified workforce for competitive economic activities relying on research and development.

Keywords: critical discourse analysis, recontextualization, discourse of knowledge-based society, discourse of lifelong learning